

NIEODPŁATNA PRACA KOBIEC STUDIUM PRZYPADKU

Jednym z przykładów problemów związanych z wartością i wyceną pieniężną jest kwestia nieodpłatnej pracy kobiet, w tym pracy opiekuńczej. Ekonomiczne pojęcia pracy i zatrudnienia ukształtowały się w kontekście industrializacji oraz procesów urbanizacji, powiązanych z dużym stopniem organizacji. W okresie tym zostały również wytyczone wyraźne granice między zatrudnionymi a pracodawcami, pomimo istnienia innych rodzajów stosunków pracy. Dało to podstawę do podzielenia ludności na część aktywną zawodowo i część nieaktywną według kryterium wytwarzania produktów i usług przeznaczonych na sprzedaż na rynku. Rozwój pracy za wynagrodzeniem, który odseparował ludzi od tradycyjnej produkcji w gospodarstwie domowym, przyniósł inne rozumienie pracy produktywnej. Dobra, które mogły być kupowane i sprzedawane, ilości, które mogły być wyrażane w postaci pieniężnej, stały się nowymi atrybutami wartości. W związku z tym pracę definiuje się współcześnie – zarówno w teorii, jak i w statystyce – jako płatne zatrudnienie powiązane z rynkiem. Przez większą część wieku dwudziestego ekonomiści uważali, że praca odpłatna wykonywa-

na przez mężczyzn stanowi standard, z którym inne typy pracy powinny być porównywane. W tym „męskim” modelu nie mieściła się nieodpłatna praca kobiet³⁶.

Prace na rzecz gospodarstwa domowego są zazwyczaj nieodpłatne i trudne do skwantyfikowania. Wynika to z samej formy pracy, która przypomina rękodzieło i jest wykonywana w ramach tegoż gospodarstwa, głównie przez jego członków (zwłaszcza kobiety i dziewczęta) na ich własny użytek. Wiąże się ona z rynkiem pracy jedynie jako wkład w inny produkt, który wystawiany jest na sprzedaż, lub jako zasób pracy (czyli pracowników gotowych do jej podjęcia). Dlatego praca na rzecz gospodarstw domowych podlega regulacji głównie przez mechanizmy ideologiczne i normatywne, a wartość przypisuje się jej tylko wówczas, gdy na rynku można znaleźć jej substytuty³⁷. Wiele czynności wykonywanych w ramach gospodarstwa domowego nie ma jednak ekwiwalentów rynkowych³⁸.

Praca nieodpłatna, również jej szczególna forma, jaką stanowi praca opiekuńcza, jest w dużej mierze pomijana w analizach ekonomicznych, a także w rachunkach narodowych³⁹. Termin „praca nieodpłatna” dotyczy każdego typu pracy, która jest nieopłacana: znaczna jej część to wprawdzie praca domowa, lecz do kategorii tej należy również zaliczyć część pracy wykonywanej poza domem na rzecz wspólnoty bądź organizacji, a także produkcję żywności na użytek rodziny. Określenie „praca opiekuńcza”, odnoszące się do istotnej części pracy nieodpłatnej, ma szersze znaczenie: tego rodzaju praca wykracza poza sferę domową, może bowiem również występować na rynku pracy w formie odpłatnej.

Opiekę można szeroko zdefiniować jako pracę, która polega na dbaniu o fizyczne, społeczne, emocjonalne, psychiczne i rozwojowe potrzeby innych⁴⁰ – a więc pracę, bez której ludzkość nie mogłaby przetrwać. Opieka jest pracą, gdyż wymaga kompetencji, umiejętności i wiedzy, jeśli sprawuje się ją dobrze. Wymaga czasu i wysiłku, a więc można ją postrzegać przez pryzmat kosztu alternatywnego. Pojęcie opieki jest jednak niejednoznaczne: dotyczy zarówno opieki fizycznej, która może być niezależna od relacji między opiekunem

³⁶ Por. M.S. Coleman, *Labour Market Participation*, w: *The Elgar Companion to Feminist Economics*, red. M. Lewis, J. Peterson, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1999, s. 499n.

³⁷ Por. F. Campillo, *Unpaid Household Labour: A Conceptual Approach*, w: *Macroeconomics: Making Gender Matter: Concepts, Policies and Institutional Change in Developing Countries*, red. M. Gutierrez, Zed Books, London–New York 2003, s. 106.

³⁸ Zob. T. Sikoska, *Measurement and Valuation of Unpaid Household Production: A Methodological Contribution*, w: *Macroeconomics: Making Gender Matter*, s. 122-146.

³⁹ Por. I. van Staveren, *Modelling Care*, „Review of Social Economy”, 63(2005) nr 4, s. 567; zob. Sikoska, dz. cyt.

⁴⁰ Por. G. Standing, *Care Work: Overcoming Insecurity and Neglect*, w: *Care Work: The Quest for Security*, red. M. Daly, International Labour Organization, Geneva 2001, s. 17.

a osobą wymagającą opieki, jak i opieki emocjonalnej, w której opiekun pozostaje nierozłącznie związany z opieką, którą sprawuje. W badaniach nad budżetami czasu podkreśla się często, że o wiele łatwiej zapisywać w kwestionariuszu i kategoryzować prace wykonywane na rzecz gospodarstwa domowego niż opiekę emocjonalną. Opieka nad dzieckiem jest jedyną czynnością, której wykonywanie można zapisywać łącznie z innymi czynnościami⁴¹. W przypadku pracy opiekuńczej pojawia się relacja między osobą sprawującą opiekę a osobą korzystającą z niej, a zatem ktoś, kto wykonuje takie czynności, staje się niejako ich częścią⁴². Kathleen Lynch i współpracownicy nazywają czynności tego typu relacyjnymi⁴³. W tym ujęciu opieka jawi się jako praca relacyjna, gdyż wymaga nie tylko fizycznego wykonania pracy, lecz także nawiązania relacji. Ponieważ nawiązanie relacji stanowi warunek opieki, czynności opiekuńcze nie mogą być w całości powierzone osobom trzecim – istnieją zatem aspekty opieki, które nie podlegają komodyfikacji. Susan Himmelweit wskazuje na związane z tym faktem problemy⁴⁴. Konceptualizacja opieki na wzór pracy rynkowej, a więc wyrażanie jej również w formie monetarnej, pomija osobiste i relacyjne aspekty czynności opiekuńczych. Te pominięte aspekty zostają usunięte z pola widzenia i pozostają nierozpoznane. W konsekwencji praca opiekuńcza jest w dużej mierze pracą niewidoczną, dostarczając dóbr i usług osobom otrzymującym opiekę bez pośrednictwa rynku czy państwa. Pracę tę w przeważającej mierze wykonują kobiety – zarówno w ramach własnego gospodarstwa domowego, jak i w obrębie rynku⁴⁵. Według Nancy Folbre podjęcie pracy opiekuńczej motywowane jest często przywiązaniem lub poczuciem odpowiedzialności za innych ludzi, nie zaś oczekiwaniem natychmiastowego wynagrodzenia pieniężnego⁴⁶. Wskutek tego, jeżeli jednak praca ta wykonywana jest w ramach rynku, jej wyniku nie ceni się tak samo, jak wyniku pracy mężczyźn⁴⁷.

Nacisk kładziony przez ekonomistów głównego nurtu na indywidualizm metodologiczny, teorię racjonalnego wyboru i podział rzeczywistości na sferę

⁴¹ Według metodologii przyjętej przez Labor Office USA (por. Bureau of Labor Statistics, US Census Bureau, *American Time Use Survey User's Guide*, <https://www.bls.gov/tus/atususersguide.pdf>, s. 30).

⁴² Por. S. Himmelweit, *The Discovery of "Unpaid Work": The Social Consequences of the Expansion of "Work"*, „Feminist Economics” 1(1995) nr 2, s. 9.

⁴³ Zob. *Affective Equality: Love, Care and Injustice*, red. K. Lynch, J. Baker, M. Lyons, Palgrave MacMillan, Basingstoke 2009.

⁴⁴ Por. Himmelweit, dz. cyt., s. 2.

⁴⁵ Zob. Folbre, Nelson, dz. cyt.; A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Praca kobiet w teorii ekonomii – perspektywa ekonomii głównego nurtu i ekonomii feministycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.

⁴⁶ Por. N. Folbre, „*Holding Hands at Midnight*”: *The Paradox of Caring Labour*, „Feminist Economics” 1(1995) nr 1, s. 75.

⁴⁷ Por. Zachorowska-Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 103.

publiczną i prywatną pomaga wyjaśnić zarówno marginalizację kobiecego wkładu do gospodarki, jak i zupełne pominięcie czynności opiekuńczych. Rozumienie opieki wyłącznie w aspekcie czynności intymnej, dokonującej się w ramach gospodarstwa domowego, przesądza o jej umieszczeniu w sferze zajęć nieformalnych, nieodpłatnych i prywatnych. W ten sposób usługi opiekuńcze stają się niewymienne⁴⁸, co z kolei przyczynia się do powstania problemów z odpowiednią ich wyceną. Rodzinę definiuje się często jako sferę prywatną, niezwiązaną z gospodarką rynkową. Gospodarka rynkowa jest zaś postrzegana jako jedyna autentyczna sfera działalności ekonomicznej. Dlatego też „powiązanie kobiet z rodziną zdefiniowało je jako nieekonomiczne”⁴⁹. W wieku siedemnastym kobiety, na których pracę składało się przede wszystkim dbanie o własne rodziny, uważane były za produktywnych pracowników. Do roku 1900 dokonano ich formalne przesunięcie do kategorii osób zależnych, wcześniej obejmującej dzieci, osoby chore i starsze⁵⁰.

Obciążenie opieką w ramach własnego gospodarstwa domowego jest zazwyczaj nieodpłatne, niedocenione i wykonywane z niewielkim wsparciem⁵¹. Nieopłacani opiekunowie mogą przez długi czas nie otrzymywać żadnego wsparcia pieniężnego, co prowadzi do zależności ekonomicznej, a także stawia ich w niekorzystnej sytuacji w odniesieniu do emerytur czy innego typu zabezpieczenia socjalnego, które związane jest z zatrudnieniem⁵². Umiejętności i doświadczenie zdobywane przez opiekunów w trakcie wykonywania przez nich pracy opiekuńczej są trudne do przeniesienia na rynek pracy, co powoduje dalsze pogorszenie ich sytuacji na tym rynku, na przykład w przypadku roz-

⁴⁸ Por. M.A. Jochimsen, *Integrating Vulnerability: On the Impact of Caring on Economic Theorizing*, w: *Towards a Feminist Philosophy of Economics*, red. D.K. Barker, E. Kuiper, Routledge, London–New York 2003, s. 233.

⁴⁹ J. Peterson, *Traditional Economic Theories and Issues of Gender: The Status of Women in the United States and the Former Soviet Union*, w: *The Economic Status of Women Under Capitalism: Institutional Economics and Feminist Theory*, red. J. Peterson, D. Brown, Edward Elgar Publishing, Aldershot–Brookfield 1994, s. 113.

⁵⁰ Por. Folbre, *The Unproductive Housewife*, s. 464. Podczas spisu ludności przeprowadzonego w Anglii w roku 1851 kobiety pracujące na rzecz własnego gospodarstwa domowego uznane zostały za oddzielną kategorię (inną kategorię stanowiły osoby zależne), w spisie przeprowadzonym w roku 1881 zostały dołączone do kategorii osób pracujących bez określonego zawodu. Jednakże już pod koniec dziewiętnastego wieku specjalna komisja parlamentarna uwzględniła uwagi Alfreda Marshalla, który sugerował zaadaptowanie tradycji niemieckiej i przeniesienie kobiet pracujących nieodpłatnie na rzecz własnego gospodarstwa domowego do kategorii osób zależnych (por. także, Greed, *Lust & Gender: A History of Economic Ideas*, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 252n.).

⁵¹ Zob. *Care Work: The Quest for Security*; J. Baker, K. Lynch, S. Cantillon, J. Walsh, *Equality: From Theory to Action*, Palgrave MacMillan, Basingstoke 2009; Sikoska, dz. cyt.

⁵² Zob. P. England, N. Folbre, *Care, Inequality, and Policy*, w: *Child Care and Inequality: Rethinking Carework for Children and Youth*, red. F.M. Cancian, D. Kurz, A.S. London, R. Reviere, M.C. Tuominen, Routledge, New York–London 2002, s. 133-144.

wodu lub separacji z pracującym odpłatnie partnerem. Osoby wypełniające obowiązki opiekuńcze często bywają uboższe – wskutek ograniczenia czasu, w którym mogą korzystać z możliwości oferowanych przez rynek, a zwłaszcza wykonywać pracę odpłatną. Gdy praca opiekuńcza wykonywana jest przez członków rodziny, często dzieje się to kosztem własnym, bez odpowiedniego wsparcia czy możliwości skorzystania z usług pozwalających na choćby krótkie oderwanie się od obowiązków, co z kolei przekłada się na marginalizację i „niewidoczność” opiekunów. Niekiedy ich niewystarczający dochód może uniemożliwić przeznaczenie odpowiedniego czasu na nieodpłatną opiekę. Świadczenie odpłatnych usług opiekuńczych na rynku również łączy się z niskim wynagrodzeniem, gdyż płace uzyskiwane w zawodach związanych z opieką są niższe niż płace w innych zawodach wymagających od pracowników podobnego doświadczenia czy umiejętności. W większości krajów rozwiniętych osoby opiekujące się w pełnym wymiarze czasu członkami własnego gospodarstwa domowego traktuje się jako niepracujące. Praca opiekuńcza świadczona za wynagrodzeniem jest nie tylko nisko płacona, ale często również nieuregulowana, a także nieformalna, a pracownicy pozbawieni są odpowiednich zabezpieczeń socjalnych. Wszystko to wynika z niemożności odpowiedniej wyceny nieodpłatnej pracy kobiet na rynku, przez co jej wartość jest zaniżana. W kontekście rosnącego znaczenia rynku i pieniądza prowadzi to do obniżenia szacunku dla nieodpłatnej pracy kobiet.